

La salut i la medicina a Roma. El seu reflex en el sistema monetari de l'Imperi Romà

F. DE P. PÉREZ SINDREU

Des de la més remota antiguitat, la salut, estat en què l'ésser orgànic exerceix amb normalitat totes les seves funcions, ha estat un motiu de preocupació constant dels individus que componen la societat humana i, doncs, objecte primordial de tots aquells que s'han ocupat a guarir les malalties del cos, és a dir, de tots aquells que s'han dedicat a la pràctica de la medicina.

El concepte de salut pot ser valorat des de concepcions diferents: concepció subjectiva, concepció objectiva i concepció etiològica.

La concepció subjectiva es basa en el benestar, sensació difícil de definir que es relaciona amb l'eufòria, que no és exactament l'absència de malestar. La salut seria, doncs, la propietat que fa sentir benestar o la sensació —dit d'una altra manera, la percepció— de l'absència de malestar i dolor. Les persones sanes no se senten bé conscientment, sinó que viuen, pensen i es comporten sense sentir-se malament.

Subjectivament, el que és perceptible és el malestar, atès que el benestar, pel fet de ser una condició normal, no constitueix un estímul amb resposta conscient. La salut, com a benestar, no se sent, llevat de quan es recupera després d'haver-la perduda, quan hom surt d'una malaltia.

Dins d'aquesta concepció subjectiva, existeix un aspecte teleològic de la salut: la salut ha d'anar, com tot allò que correspon a l'home, dirigida a la consecució dels objectius vitals, tal com afirmava Böckle l'any 1975, ja que la vida biològica no és el bé màxim. Per damunt d'aquesta hi ha l'existència moral. En el X Congrés de Metges i Biòlegs de Llengua Catalana, celebrat en 1976, es va definir la salut des d'una perspectiva col·lectiva: «Salut és aquella manera de viure autònoma (és a dir, amb llibertat d'escollir i, per tant, d'estar informat i amb sentit crític),

solidària (això és, col·laborant amb els altres) i alegre que es dóna quan es va assumint la pròpia realització.»

La salut, des del punt de vista objectiu, és la resultant dels criteris de les persones que ens envolten respecte a la nostra situació en relació amb una sèrie de normes, aplicables als diversos nivells en els quals s'estructura l'home. Amb aquest prisma el clínic contempla el tema de la salut i encara més el de la malaltia. És a dir, es considera sana la persona que no té símptomes de malaltia i en la qual, en ser explorada d'acord amb uns criteris determinats, no es troba cap anomalia.

Per a definir la concepció etiològica de la salut, ens hem de remuntar a Hipòcrates, el qual, en els seus llibres, va donar un caràcter científic a l'origen natural de les malalties afirmant que aquestes es basaven en l'aire, la terra i l'indret i que no eren degudes a la intervenció dels déus. La malaltia prové, afirmava Hipòcrates, de la naturalesa. La salut seria l'equilibri de l'organisme amb el seu ambient. L'estat de salut i benestar de les persones és, en bona part, funció del medi i de llur forma de vida en aquest medi. Aquesta afirmació constitueix el postulat d'Hipòcrates. Els factors que influeixen en la salut ho fan d'una manera interrelacionada en una confusió de causes que poden concretar-se en els gens, l'ambient material, les interrelacions socials i el sistema d'assistència. Aquests factors estan en relació constant i dinàmica.

Si tenim present el que hem exposat fins ara, podem afirmar que la malaltia és l'alteració de l'estat de salut, és a dir, la pèrdua transitòria o permanent del benestar físic, psíquic o social. La malaltia s'esdevé quan s'altera la integritat estructural dels òrgans o teixits, o se n'altera el funcionament normal, i pot ser considerada des de dues concepcions: una concepció subjectiva, que és el malestar, és a dir, sentir-se malament en diferents graus, i una concepció objectiva, que és la que afecta la capacitat de funcionar (limitació del funcionament en distints graus).

La medicina (del llatí *medicina*, mot derivat de *medeor*, que vol dir «guarir, posar remei a, cuidar, medicar») és la *ciència i art* que tracta de la guarició i la prevenció de la malaltia, com també del manteniment de la salut.

Ja en el llibre de l'Èxode es diu que Déu —Iahvè— es manifesta als israelites com el *guaridor*, aquell que guareix i dóna la salut. No és gens estrany que els romans, hereus dels grecs en la ciència de guarir, rebessin influències jueves i que consideressin *déus* els qui estaven dedicats a aquest menester.

Abans de l'adveniment de la més avançada medicina grega en el segle VI aC, ja hi havia entre els diversos pobles mediterranis sistemes precientífics de medicina, basats en la màgia, remeis populars i cirurgia elemental.

Per tal de poder establir un cert paral·lelisme o influències de la medicina de l'antic Egipte en la medicina grega, creiem que cal fer abans una breu repassada de les pràctiques mèdiques existents aleshores en el país del Nil.

En la medicina egípcia hi havia dues tendències: la magicoreligiosa, que incorporà elements molt primitius, i l'empíricoracional, basada en l'experiència i

en l'observació, i en la qual no es consideraven els trets místics. El metge egipci tractava racionalment les malalties comunes dels ulls i de la pell gràcies a la seva localització favorable, però els processos menys accessibles encara es tractaven mitjançant sortilegis, remeis i rituals aplicats pel mag o fetiller. En la Tercera Dinastia el metge va sorgir com una forma primitiva de científic, distingint-se del druida o del sacerdot. El primer metge el nom del qual ha perdurat fins als nostres dies és Imhotep (l'existència del qual és documentada entre el 2778 i el 2600 aC), cèlebre, a més, pel seu càrrec de *visir* (oficial d'alt grau) del faraó i per haver estat constructor de piràmides i astròleg.

Generalment el metge passava primer alguns anys de formació intensa a les escoles dels temples, on aprenia l'art d'establir una diagnosi mitjançant l'interrogatori al pacient, la inspecció i la palpació (examen del cos per mitjà del tacte). Alguns dels fàrmacs que contenien les prescripcions s'han continuat utilitzant fins als nostres dies.

Malgrat que els egipcis embalsamaven els morts, el seu coneixement anatòmic fou escàs, i tan sols van emprar tècniques de cirurgia menor. Segons els escrits de l'historiador grec Heròdot, els antics egipcis van reconèixer l'odontologia com a especialitat quirúrgica important. Hi ha indicis que suggereixen que els estudis egipcis sobre fisiologia i patologia, basats en el treball del metge Imhotep, i la vivisecció posterior de criminals per l'anatomista i cirurgià grec Heròfil de Calcedònia, influïren en el filòsof grec Tales de Milet, que va viatjar a Egipte en el segle VII aC.

La medicina grega més primitiva es basava en la màgia i els embruixaments, igual que en la medicina de l'antic Egipte. Homer considerava Apol·lo com el déu que guareix i dóna la salut, tal com s'esdevenia amb Iahvè entre els jueus.

Tot fent un incís, direm que en la medicina jueva, que havia rebut una gran influència de la medicina mesopotàmica durant els anys de captivitat del poble hebreu a mans d'assiris i babilònics, els sacerdots adquiriren la responsabilitat de recollir i ordenar les regles higièniques, en què el paper de la matrona com a assistenta en els infantaments estava ben definit. Malgrat que l'Antic Testament fa poques referències a malalties, el to general de la medicina bíblica és modern, amb un interès clar en la prevenció de malalties.

L'ensenyament de la ciència i l'art de guarir ja va començar en els temps mitològics i heroics de Grècia, per obra del mateix inventor de la medicina i déu dels oracles, Apol·lo, el qual, a més de ser pare d'Asclepi i Aristeu, no refusà, tal com va dir Píndar, d'ensenyar la seva ciència i art als mortals.

Moltes altres dades corroboren aquesta asserció: de l'escola del savi centaure Quiró sortiren deixebles més o menys versats en medicina, com Aristeu, Aquil·les i Asclepi i les altres generacions d'asclepiades. Aquil·les, per la seva banda, ensenyà al seu gran amic Patrocle importants coneixements mèdics que aquest posà en practica durant la guerra de Troia.

Més endavant es donaren a Grècia, segons els casos, diverses maneres d'estudiar medicina, com les que trobem en les escoles de Crotona, Cirene, Cos, Cnidos i Alexandria; en els santuaris dedicats a Asclepi, que a vegades podrien ser considerats veritables sanatoris, en els quals es practicava una medicina molt *sui generis* i s'arxivaven els relats de les guaricions que s'hi produïen, i de les quals en tenim testimoniatge en els exvots i esteles que contenen històries clíniques; en els gimnasos i palestres, on, sens dubte, la medicina prenia un caire dietètic, gímnic i traumatològic; també sota la direcció d'algun metge o professor, a qui hom acompanyava en les visites clíniques o en la pràctica professional que es feia al *iatreion* (lloc de curació) i en els viatges d'estudi o de perfeccionament per diferents països o ciutats, i encara caldria afegir-hi aquells que seguien els exèrcits per tal d'aprendre la cirurgia militar.

Tant si es refereix als metges en general com als asclepiades en particular, el *jurament* d'Hipòcrates conté la primera codificació de l'ensenyament i de l'exercici de la medicina: el qui exercia la professió de metge no tan sols prometia solemnement reverenciar el mestre com si fos el seu pare i tractar els fills d'aquest com germans, sinó que també carregava amb el deure d'ensenyar la medicina als seus propis fills, als fills del mestre i *als deixebles inscrits i obligats segons els reglaments de la professió, però a ningú més*.

Així, amb una preparació lliure d'ingerències de l'Estat, el metge grec podia exercir la seva professió de diverses maneres, d'acord amb la destinació que seguia o l'ús que feia de la seva professió: metges civils en general, que visitaven per compte propi els malalts a casa d'aquests o els examinaven i guarien amb medicaments i operacions en el *iatreion*, on es preparaven també les medecines; metges públics que treballaven en qualitat de metges de les ciutats, amb un sou fix (per tal de sufragar les despeses de l'establiment sanitari d'aquests metges públics i l'estipendi que cobraven es creà un impost que anomenaren *iatrikon*); metges militars que seguien els exèrcits; metges de la cort i gimnastes, encarregats de dirigir la higiene, les dietes i els tractaments dels qui es dedicaven als exercicis gimnàstics, als quals hi hem d'afegir els encarregats de fer massatges amb oli als atletes, per tal que els diversos membres del cos d'aquests tinguessin més elasticitat i resistència.

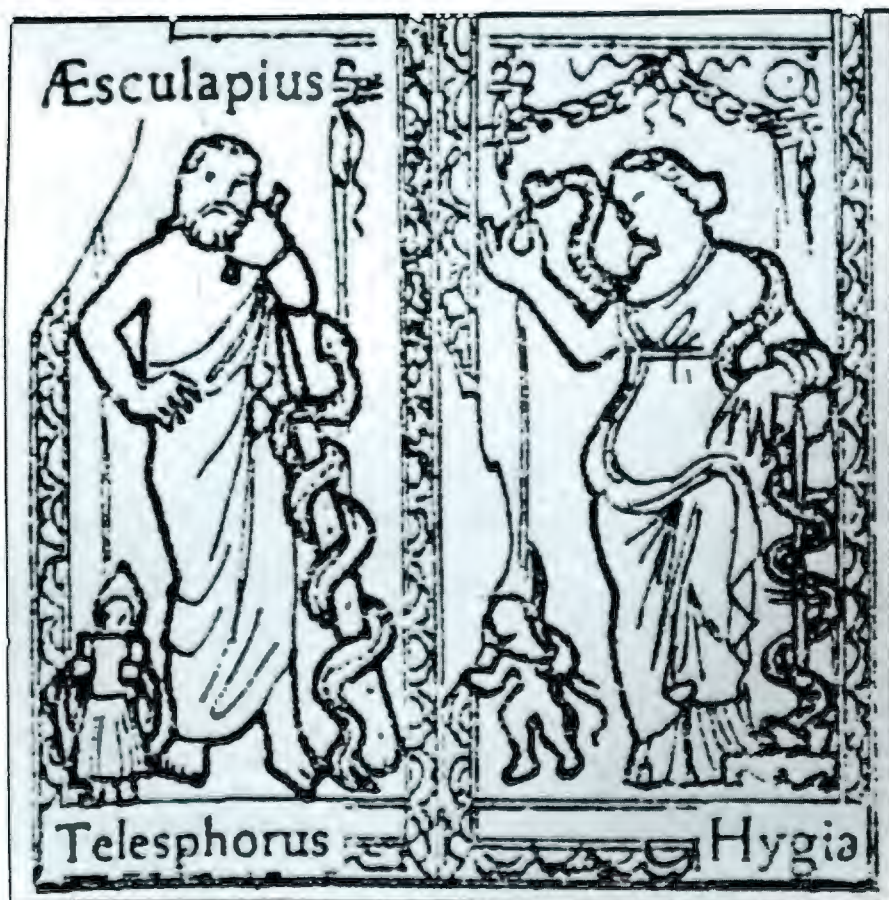
Potser hem dedicat més temps del que prevèiem a parlar de la medicina grega, però d'aquesta manera podrem comprendre més bé la gran influència que aquesta va tenir, com veurem més endavant, en la medicina practicada a Roma.

Asclepi, fill d'Apol·lo i de Coronis, filla, al seu torn, de Flègies, rei dels làpites, és el déu per antonomàsia de la medicina, de la salut i dels metges, i és invocat també en moltes altres situacions de perill de la vida, com per exemple en les inherents a la navegació.

Vegem ara que ens en diuen els autors grecolatins. Segons Píndar i Ovidi, Asclepi va néixer a Laquèria, prop del llac Bebfada, a Tessàlia. Coronis, malgrat que duia al seu ventre el fruit dels seus amors amb Apol·lo, va cometre adulteri amb

l'arcadi Isquis Elàtida, fet que causà un gran enuig a Apol·lo, el qual va enviar Àrtemis, la seva germana, perquè, amb les seves fletxes, donés mort a la infidel. Quan el cos de Coronis estava a punt de ser llançat al foc, Apol·lo es va compadir del fill innocent i, arribant fins a la pira, el va extreure del si matern (primera operació cesària) i el lliurà al centaure Quiró perquè el pugés. Quiró va ensenyar a aquest fill nonat tot el que sabia sobre medicina, és a dir, sobre l'art de guarir les malalties. I, en efecte, Asclepi va adquirir tanta perícia que ja no el superà ningú.

Asclepi va tenir per esposa Epíone, la que mitiga els dolors, que fou mare de Macàon i de Podaliri, els quals heretaren la ciència d'Asclepi. També van ser els pares d'Higiea, deessa de la salut o la salut mateixa; de Iaso, la que guareix, i de Panacea, la que guareix qualsevol malaltia. En temps posteriors, Telèsfor, geni de la convalescència, sota la forma d'un infant panxut i amb un mantell al cap, es va afegir al culte dels déus de la medicina.

Esculapi, Higiea, Telèsfor, el bastó d'Esculapi i la serp.

L'art va representar Asclepi com un home barbut i també imberbe, sa, segur d'ell mateix, en ple vigor de la vida i sovint amb un bastó i una serp. Higiea, que apareix representada sota les formes d'una dona jove i bella, solia acompanyar el seu pare en els temples i en les representacions artístiques. Ara que hem esmentat Higiea, hem de dir que l'exercici de la medicina era prohibit a la dona; malgrat això, també hi hagué metgesses, dedicades sobretot a l'obstetrícia; d'entre totes sobresurt la fabulosa Agnòdice, que va iniciar la carrera mèdica entre les dones, superant així la llei que s'hi oposava.

La serp, com a emblema de misterioses potències de la terra i en relació amb el secret de la vida, era potser el símbol o atribut principal d'Asclepi, el qual, en l'estàtua d'or i iveri feta per Trasímedes de Paros, fou representat assegut, amb un bastó nuós de metge i la serp. A Epidaure hi havia un santuari dedicat a Asclepi, que servia de niu a una espècie de serps no verinoses i domesticables, classificada com l'*Elaphe longissima* (algunes serps adultes arribaven a fer dos metres de llargària), on vivien com a animals sagrats, molt útils per a la pràctica de la medicina religiosa (de vegades fins i tot intervenien en les cures). Una d'aquestes serps va ser portada a Roma l'any 291 aC per tal de posar fi a una epidèmia que assolava la

L'illa Tiberina amb la forma d'una nau, en temps de Constantí (maqueta que es conserva en el Museu de la Cultura Romana, Roma).

ciutat del Tíber, entrant així en l'urbs el culte a Asclepi, que en la nova residència va canviar el seu nom pel d'Esculapi, sense que se'n modifiquessin el culte, els ritus i les cerimònies.

El culte a Esculapi va ser introduït, tal com acabem de dir, a Roma l'any 291 aC, amb la dedicació solemne d'un temple expressament construït amb aquesta finalitat, en l'illa Tiberina. Esculapi era el nom romà d'Asclepi, els atributs del qual eren els de *ιάομαι* *ιαωμαι*, metge) i *σotér* *σω*, salvador).

La introducció a Roma del culte a Esculapi, segons refereix la tradició pervin-guda fins a nosaltres a través dels escrits de Titus Livi, de Valeri Màxim, d'Estra-bó i de Plutarc, va ser com segueix: en els anys 292-291 aC una greu epidèmia de pesta es va apoderar de Roma. Per decret del Senat, fou enviada a Epidaure una ambaixada formada per setze persones, encapçalada per Quint Ogulni per tal d'obtenir el favor d'Asclepi. En aquelles circumstàncies, una serp, símbol i perso-nificació del déu, va sortir del temple d'Epidaure i s'introduí a la nau, d'on en sor-tí, en el moment d'acostar-se a l'illa Tiberina, per tal d'instal·lar-se en aquesta. L'epidèmia remeté i aquest fet fou considerat com un signe clar de la voluntat di-vina que es construís en aquell lloc un temple dedicat a Esculapi. En el segle I aC, en memòria d'aquest fet, es donà a l'illa l'aspecte d'una nau, mitjançant la cons-trucció, en els seus dos extrems, d'estructures que recordaven la forma de la proa i la popa d'una nau, visibles des de les ribes del Tíber.

Estàtua d'Esculapi, que es troba al Museo Capitolino, Roma.

Malgrat el que ens diu la llegenda, el fet de triar aquest lloc per edificar-hi un santuari dedicat a Esculapi es pot atribuir a motivacions de caràcter higiènic o hidroteràpic, o bé al fet que l'illa Tiberina era un lloc apartat i tranquil.

Làpida dedicada a Esculapi i a Higiea, per Marc Ulpi Honorat, demanant la salut per a ell, per a la seva família i per al metge Luci Juli Hèlix, que l'havia curat molt diligentment.

També es va introduir a Roma el culte a Higiea, la filla d'Asclepi, però abans de la introducció d'Higiea a Roma personificaven la salut la deessa Estrénua, que era venerada en un temple prop del Coliseum i, sobretot, la deessa SALVS, el santuari de la qual havia estat construït sobre el Quirinal, en compliment d'un vot fet pel cònsol Junius Bulbucus, amb motiu de la guerra contra els samnites. La deessa SALVS protegia tant la salut individual, com la salut de l'emperador i la salut col·lectiva; per aquesta darrera, la salut col·lectiva, s'oferien sacrificis especials el dia 8 d'agost.

La deessa SALVS era la deessa del benestar i de la salut pública, a la qual els romans recorrien en cas de perill i en temps de guerres i d'epidèmies; és per això que apareix sovint representada en el sistema monetari romà.

Per a resoldre el seu problema de salut, molts ciutadans romans acabaven per invocar Júpiter, Juno, Mart, Minerva i Apol·lo. Minerva, en particular, rebia l'advocació de «mèdica», com es pot veure en molts epígrafs existents en el temple situat sobre el turó Esquilí, dedicat a ella. La intervenció de la divinitat era decisiva. Roma no va tenir metges durant sis-cents anys a causa del fet que els ciutadans romans menystenien l'exercici de la medicina i hi havia un veritable rebuig a la dissecció de cadàvers.

El primer metge insigne que hi va haver a Roma fou un grec que es deia Arcàgat. Segons refereix Plini, aquest metge va arribar a Roma, procedent del Peloponès, a l'any 535 de la fundació de la ciutat (el 219 aC). Arcàgat tingué a Roma una fortuna alterna. De primer es va guanyar l'admiració dels romans, però al cap de poc ja se'l coneixia amb el sobrenom de *carnifex* (carnisser) i fou expulsat de la ciutat. Aquest fet va propiciar un rebuig dels metges grecs, però la manca de metges en una gran urbs com Roma motivà que el Cèsar concedís la ciutadania romana a tots els metges grecs que s'instal·lessin a Roma, alhora que es pretenia incitar altres metges a seguir el mateix camí. Això ens indica que, al seu temps, el nombre de metges era insuficient per a atendre els habitants de l'urbs.

Ara bé, a Roma, malgrat la intervenció de les distintes divinitats en les guaricions, hi hagué diverses maneres d'aprendre medicina: 1) La majoria dels metges, incloent-hi els de més renom, provenien de les escoles de medicina que en aquell temps van florir a Pèrgam, Esmirna, Antioquia, Marsella, Lió i molt especialment Alexandria, que sempre inspirà més garantia en els estudis i més seguretat d'èxit en l'exercici de la medicina. 2) En l'urbs els alumnes acostumaven a estudiar sota la direcció d'un mestre grec, el qual acompanyaven per tal d'escoltar les seves explicacions i examinar alhora els seus clients, tal com ens en dóna testimoni, entre d'altres, el poeta Marcial. 3) Qualsevol es podia dedicar com i quan volgués a la pràctica de la medicina, sense l'obligació de preparar-se degudament i sense més motiu que la seva necessitat pecuniària o la seva ambició. Les primeres mostres d'exàmens o comprovació de la preparació mèdica no van aparèixer fins a l'any 368 dC. Sense cap mena de dubte, aquesta és una de les raons que provocaren el menyspreu de Plini el Naturalista, el qual, a banda d'afirmar que els metges no tenien escrúpols a comerciar descaradament amb la salut de les persones, exclama tot indignat: «...No hi ha cap llei que castigui la ignorància ni hi ha cap exemple de càstig capital. Els metges aprenen posant-nos a nosaltres en perill, experimenten i maten amb una total impunitat. El metge és l'únic que pot donar mort a un home. Encara pitjor, perquè es dóna la culpa al malalt i se l'acusa d'intemperància.»

Aquesta manca de control i el fet de no haver de seguir uns estudis concrets

durant un període determinat, va provocar que el temps d'aprenentatge oscil·lés molt: així, Tessali de Tralles considerava suficients sis mesos d'estudi, mentre que Galè creia que per a ser metge calia estudiar primer onze anys (aquí fem un breu parèntesi per a dir que considerem que el metge no ha d'abandonar mai l'estudi). D'altra banda, destaca el contrast, per exemple, entre l'oculista que es va tornar gladiador i el cas d'Asclepiades de Bitínia, que va arribar a Roma com a mestre de retòrica i més tard es consagrà a la medicina, camp en el qual va saber conquerir fama immortal.

Galè, per la seva banda, no perd oportunitat per a llançar crítiques i invectives contra un gran nombre de metges emprant epítets injuriosos. Cal, però, tenir present que aquesta actitud del savi de Pèrgam tenia diversos motius, com ara: el seu caràcter impulsiu i la seva superioritat aclaparadora com a erudit, filòsof, experimentador, diagnosticador i escriptor eclèctic i independent; les rivalitats i el desconcert científic que imperava en les sectes mèdiques, ocupades sobretot en controvèrsies doctrinàries; la ignorància o el descuit d'alguns col·legues, i, finalment, l'odi que li professaren no pas pocs metges, per reacció, per rivalitat o per enveja.

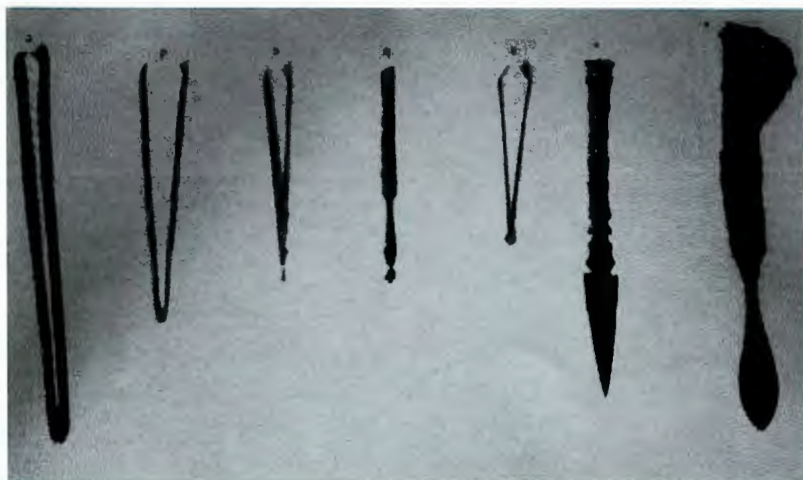
Els metges van trobar a Roma diverses maneres d'exercir la seva professió: 1) Metges civils en general, dits *medicus*, el centre de treball dels quals s'anomenava *taberna medica* o *taberna medicorum*. 2) Metges públics o municipals, dels quals, per exemple, hi hagué una vegada catorze a la ciutat de Roma i set a Constantinoble. 3) Metges de l'exèrcit o *medici legionis*. 4) Metges ambulants o *circulatores*. 5) Metges del palau imperial o arquiatres palatins, entre els quals destaquen alguns de famosos, com Andròmac el Vell, metge de Neró i inventor de la triaga (la triaga és una antiga composició farmacèutica composta d'opi i altres ingredients que es feia servir en cas de mossegada o picada d'animals verinosos); Xenofont de Cos, metge d'Agripina i de l'emperador Claudi, a qui va emmetzinar per ordre de la emperadriu; Galè, metge de tres emperadors; Oribasi, metge de Julià l'Apòstata. 6) Metges dels gladiadors, com el mateix Galè. 7) Metges de les vestals i d'altres corporacions. Finalment, hi havia metges que es traslladaven expressament per tal de guarir algú, com l'especialista que Neró va fer venir d'Egipte perquè guarís el seu amic Cossí, malalt de liquen (*dermatosi papulosa*).

Per influència egípcia i també a causa de la vida complexa, ociosa i relaxada existent a l'Imperi romà, es multiplicaren les especialitats de la medicina: metges, oftalmòlegs, odontòlegs, ginecòlegs, massatgistes i cirurgians.

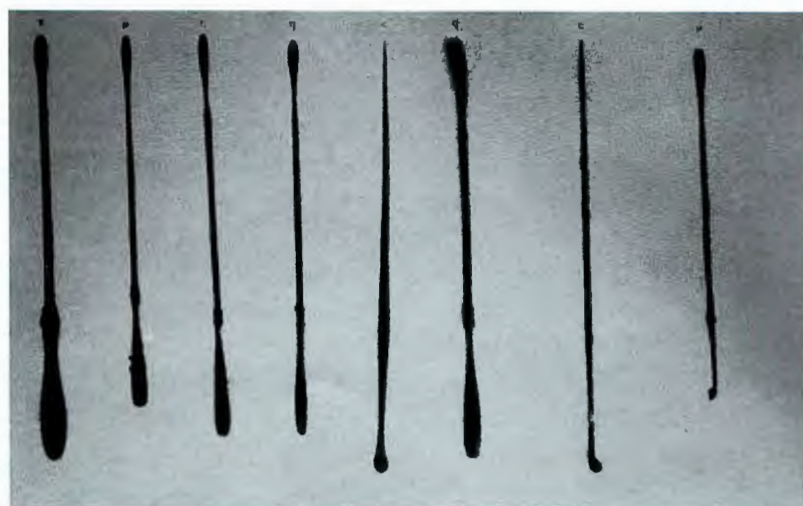
La medicina antiga va fer un gran esforç, per diferents mitjans, tractant de suprimir o, si més no, calmar el dolor, germà de la malaltia i company de l'home. Es van fer servir molts fàrmacs amb aquesta finalitat, segons el tipus de dolor i l'òrgan afectat. El més emprat va ser l'opi, del qual se sabia que per bé que mitigava els dolors també podia arribar a causar la mort si se'n prenia una quantitat molt gran.

La cirurgia va assolir un alt nivell de desenvolupament: amb aquesta no sola-

ment es tractaven les luxacions i fractures, sinó que també es feien moltes altres operacions, com ara la trepanació del crani, la traqueotomia, la reducció de les hèrnies umbilicals i inguinals, grans amputacions, l'eliminació d'aneurismes mitjançant obertures fetes entre dues lligades de l'artèria, la lligada de vasos, l'obertura de la hidrocele, l'extracció del fetus mort, l'operació cesària, que s'efectuava en virtut d'una llei atribuïda al rei Numa Pompili, operació que consistia a obrir el ventre de les dones mortes encinta per tal de salvar l'infant.

Bisturí amb mànec de bronze i làmina tallant de ferro, una llanceta d'argent amb mànec de bronze i diversos tipus de pinces. Procedents de Pompeia, es conserven al Museu Arqueològic Nacional. Instruments tots ells del segle I dC.

Diverses classes de sondes trobades a les ruïnes de Pompeia. Del segle I dC, actualment es conserven al Museu Arqueològic Nacional.

Aule Corneli Cels, autor d'una enciclopèdia de medicina en vuit volums, en el prefaci del llibre setè determina les qualitats que ha de tenir un cirurgià: «El cirurgià ha de ser una persona jove o, si més no, que no tingui molts anys; de mà forta, ferma, que no li tremoli mai, i que es pugui valer de totes dues mans, tant la dreta com l'esquerra; de vista aguda i clara; d'ànim intrèpid, misericordiós, però de manera que no pensi sinó a guarir el seu malalt, sense que els crits d'aquest el facin obrar més ràpidament del que és aconsellable ni tallar menys del que sigui necessari, com si fos indiferent davant aquests laments.»

A Roma, el títol d'*archiater* (metge públic) no va aparèixer abans del segle IV i s'admet que aquesta institució és deguda a la influència de les províncies orientals sobre l'urbs, a la tradició hel·lenística i a la presència dels funcionaris jurídicament establerts per Alexandre Sever més d'un segle abans de rebre la beneficiosa influència del cristianisme. El servei mèdic urbà fou creat per la Constitució de l'any 368, promulgada per Valentinià I i Valent.

La Roma imperial ignorà els hospitals. Les persones no es commovien pel sofriment i la misèria; tant els boigs i els incurables, com la mateixa vida humana comptaven ben poc. Això no obstant, es van arribar a crear infermeries (*valetudinarium*) per als esclaus i els militars, la qual cosa no tenia res a veure amb la caritat. En la infermeria de família la medicina era exercida pel *pater familiae*, la qual es transmetia de pares a fills i es basava en remeis simples i naturals; era sobretot una *scientia herbarum*. Com a prototip del amo romà o *pater familiae*, s'esmenta tot sovint Marc Porci Cató. El mateix Cató, l'auster censor i autor de la destrucció de Cartago, es vanagloriava de curar personalment la seva família i els seus esclaus, i de preparar ell mateix els remeis. Avui ens costa d'imaginar com un personatge de la categoria de Cató podia esmerçar tantes hores a conrear en el seu hort, a Túsclum, plantes medicinals. Més tard les cures i atencions van passar a dependre de l'esclau metge de la hisenda.

En efecte, en els primers segles foren precisament no tan sols alguns amos, sinó també els esclaus, els qui van exercir com van saber aquella professió, fins que arribaren els metges grecs, però la vinguda d'aquests no impedí que durant tota la història romana existissin, al mateix temps, esclaus metges (*servi medici*) i lliberts també metges (*liberti medici*). Molts amos prestaven o llogaven els seus esclaus metges. Varró, per exemple, a més d'acceptar la divisió de les coses precises per al conreu del camp, aconsellava els amos de petites finques de contractar els serveis dels esclaus metges dels veïns rics.

No és fins a l'arribada del cristianisme, ja en data tardana, que comencen a sorgir institucions de caritat per a atendre els malalts, tal com es feia a la part oriental de la Mediterrània i Grècia. Aquestes institucions van conservar el seu nom grec i es mantenien gràcies als donatius, i amb el temps arribaren a convertir-se en institucions públiques. En el segle II dC l'emperador Antoní engrandí i embellí el santuari dedicat a Asclepi que hi havia a Epidaure, i hi construï un local en el qual les

dones podien infantar i també els malalts hi podien morir, coses prohibides fins aquell moment dins aquest santuari.

Hi ha una qüestió que potser pot interessar a molta gent: ens referim a l'estipendi que cobraven els metges romans. D'entrada, podem dir que la condició dels metges a Roma era ben desigual. D'una banda, hom pot distingir els metges d'alt rang, que tenien una clientela rica; ells mateixos eren rics i privilegiats per les remuneracions que percebien i per les gratificacions en recompensa per les guaricions. Els honoraris que rebien els metges romans anaven d'acord amb la fortuna del malalt i la gravetat de la malaltia. Sobre això hem de dir, com va declarar Escriboni Largus en el segle I dC, que «el metge no ha de mesurar mai el seu interès i la seva dedicació segons la fortuna i les condicions dels clients, sinó que ha d'atendre igualment tots els qui necessiten la seva assistència. La medicina és una de les ciències més belles, un art sobrehumà que permet alleujar el dolor als malalts i retornar-los la salut. Aquesta és la seva finalitat, la seva única finalitat.»

D'altra banda, al llarg de la història de Roma, malgrat l'existència de metges grecs, hi hagué esclaus metges (*servi medici*), com ja hem assenyalat abans. La primera de les recompenses donades a un metge esclau era el seu *manumissio* o alliberament, és a dir que deixaven de ser esclaus. Aquest fet es revela amb el nom de *liberti medici* en les inscripcions. Per damunt d'això, estava el dret de ciutadania, que permetia als metges estrangers ser ciutadans romans, amb totes les prerrogatives que aquest títol implicava. Asclepiàdes fou el primer metge estranger a qui es va concedir —de mans de Juli Cèsar, en l'any 46 aC— la ciutadania romana.

Deixeble destacat d'Asclepiàdes fou Temisó de Laodicea, el qual va exercir la professió de metge a Roma en la primera meitat del segle I dC desenvolupant la doctrina del seu mestre i escrivint diversos tractats sobre les febres periòdiques i les malalties cròniques, especialment les relacionades amb la ginecologia.

A aquesta mateixa escola va pertànyer Antoni Musa, cèlebre per haver guarit August d'una afecció hepàtica, resistent a tots els tractaments prescrits anteriorment per altres metges, amb la prescripció de banys freds. Aquest metge jove d'origen grec va tenir valor de canviar completament la teràpia a l'emperador, el qual ja havia perdut gairebé tota esperança, tal com afirma l'historiador Suetoni. Antoni Musa fou elevat al rang de cavaller, amb dret de portar anell d'or, i rebé la suma de 400.000 sestercis. A més, es va erigir una estàtua de bronze en honor seu al Palatí, per subscripció pública.

Altres metges cèlebres van ser: Tessali de Tralles, gran amic de Ciceró, i Sorà d'Efes, que visqué durant els governs de Trajà i Adrià; autor d'un gran tractat sobre malalties pròpies de les dones, gaudí de gran fama com a ginecòleg.

Alguns metges percebien una retribució anual pels seus serveis, generalment de famílies molt riques, de col·lectivitats i de la cort imperial, el «*salarium*»; aquest és el cas del metge palatí (*medicus palatinus*) en la cort d'Alexandre Sever.

Aquest emperador va ser el primer que organitzà els estudis mèdics i fixà els estipendis per als metges; a més, els donà locals apropiats per a l'exercici de la seva professió i els obligà a fer lliçons públiques d'una manera gratuïta als alumnes pobres i lliures, els quals ajudà amb una mena de beques.

Plaute, en una de les seves obres, esmenta el preu de l'actuació mèdica, entre els anys 200 i 190 aC. El preu indicat és d'un *nummus* (el *nummus* corresponia a una didracma = dues dracmes; la dracma era la vuitena part de l'unça romana, mentre que l'unça equivalia a la dotzena part d'un as romà); aquest preu era una retribució mediocre o més aviat baixa. Generalment el preu de l'actuació mèdica es pactava entre el pacient i el metge, malgrat que Hipòcrates ho desaconsellava d'una manera expressa. Ciceró demana encaridament a Tiró que prometi donar-li tots els diners que demani. Per un acte de guariment de lepra, el legat d'Aquitània, Manli Cornut, s'endeutà en 200.000 sestercis (el sesterci equivalia a 2 1/2 asos, equivalent a 1/4 de denari; el denari tenia un valor de 10 asos) que pagà a un especialista en dita malaltia, vingut d'Egipte, ja que no hi havia a Occident ningú que l'igualés.

Podríem continuar parlant més extensament de l'exercici de la medicina a Roma, però creiem que això ens apartaria d'alguna manera del nostre objectiu. Per això ara passarem al que indica el títol d'aquestes línies: «La salut i la medicina a Roma. El seu reflex en el sistema monetari de l'Imperi romà».

Ja hem dit abans que SALVS, o deessa del benestar, apareix sovint en peces del sistema monetari de l'Imperi romà: en efecte, des de Neró fins a Alexandre Sever són nombroses les al·lusions a SALVS, en denaris, sestercis i auris.

SALVS és representada unes vegades sedent i d'altres, dempeus, gairebé sempre acompanyada de la serp d'Esculapi, a la qual alimenta, i amb una pàtera a la mà, en uns casos davant un altar petit i en altres casos sense altar.

Vegem ara la descripció d'algunes d'aquestes monedes.

SALVS sedent a l'esquerra, amb una pàtera a la mà dreta

ampliat

Amb aquesta descripció presentem una peça de Neró (54-68). Es tracta d'un denari. El tron on seua la deessa parteix la paraula SALVS de la llegenda en dues parts. Ara bé, qui és aquesta SALVS? Tant pot ser Higiea, la filla d'Asclepi, com la deessa Estrénua, que tenia un temple prop del Coliseum, o bé la deessa SALVS, el santuari de la qual estava situat sobre el turó del Quirinal. També es pot tractar de Panacea, una altra de les filles d'Asclepi, la que guareix tota malaltia. No hi apareix la serp, símbol d'Asclepi i d'Esculapi. Es pot tractar d'una ofrena o pregaria per a demanar que s'allunyi de Roma una epidèmia.

ampliat

Aquest denari, també de Neró, és una variant de l'anterior. La paraula SALVS apareix en l'exerg que hi ha sota del tron.

SALVS sedent a l'esquerra, alimentant una serp enroscada que s'alça d'un altar

ampliat

D'aquest tipus oferim un denari de Macrí (217-218), en el qual és representada SALVS i, al voltant seu, hi llegim la llegenda «SALVS PVBLICA». Hi veiem SALVS alimentant una serp que s'alça dreta d'un altar petit, alhora que sosté un ceptre. Ja sabem que la serp és símbol d'Asclepi i d'Esculapi. Alguns investiga-

dors han considerat la serp un símbol de la malaltia, però el fet que acompanyi SALVS i que aquesta l'alimenti, fa que considerem la serp un remei davant la malaltia. Recordem que en el santuari d'Epidaure les serps intervenien en les curacions. D'altra banda, l'existència d'un altar fa referència a l'origen diví de les coses, com també pot ser una al·lusió a la divinitat l'ús del tron on s'asseu la deessa. El ceptre en què se sosté la deessa és així mateix un símbol de la divinitat en sentit mitològic.

ampliat

En aquest sesterce hi veiem Crispina, esposa de l'emperador Còmmode, i SALVS asseguda a l'esquerra alimentant la serp amb l'aliment que porta en una pàtera.

La deessa SALVS dreta davant un altar alimentant una serp

ampliat

En aquest sesterce d'Adrià (117-138) apareix la deessa SALVS, dreta, girada cap a la seva esquerra i alimentant una serp que s'alça dreta sobre un altar.

ampliat

Semblant al sesterci és aquest denari, també d'Adrià.

ampliat

Semblant, però amb l'altar a l'esquerra, és aquest auri de Marc Aureli (161-180), en què veiem la SALVS alimentant la serp, envoltada per la llegenda «SALVTI AVGVSTOR TR. P. XVII COS. III».

ampliat

Es tracta d'una variant de l'anterior.

Molt semblant és aquest sesterce, també de Marc Aureli. Hi apareix la deessa SALVS, amb la llegenda «SALVTI AVG», alimentant una serp que es dreça sobre un altar situat a la seva dreta.

La deessa SALVS, dreta, recolzada en un ceptre al voltant del qual veiem una serp enroscada

ampliat

En aquest denari de Caracal·la (198-217) veiem la deessa SALVS dreta i una persona agenollada que suplica la deessa. La llegenda al voltant de l'escena diu: «SAL. GEN. HVM» («salut del gènere humà»).

En aquesta diapositiva d'un sesterci de Filip pare (244-249) hi podem veure SALVS, dreta a l'esquerra, alimentant una serp enroscada al voltant d'un altar petit i sostenint un timó.

SALVS dempeus a la dreta alimentant una serp en braços

ampliat

En aquest antoninià (moneda romana d'argent avaluada en dos denaris) d'Hel·liogàbal (218-222) hi podem veure la deessa SALVS alimentant la serp amb la mà esquerra i sostenint-la amb la dreta, amb la llegenda «SALVS ANTONINI AVG».

Esculapi dret repenjat a un bastó nuós, al voltant del qual hi ha una serp enroscada

ampliat

En aquest denari de Clodi Albí (195-197) hi podem veure Esculapi portant una ofrena, repenjat a un bastó nuós de metge amb una serp enroscada al voltant.

Considerem que tot el que hem dit fins ara és suficient per a adonar-nos de la importància que la medicina i tot el que s'hi refereix va tenir entre els romans, els quals no dubtaren a deixar constància, en el seu sistema monetari, de tot allò que es referia a la salut i als encarregats de conservar-la. Per acabar, citarem unes pa-

raules del doctor Joaquín Díaz González, extretes del seu llibre *Historia de la medicina en la antigüedad*:

«La humanitat, barreja d'elements divins i humans, seguirà el seu camí de contradicció, de glòria i de misèria, oblidant els tresors de l'experiència i de la ciència que podrien contribuir a endolcir el seu destí amarg; com abans i com sempre, mentre uns homes es desviuran per calmar el dolor i per allargar un xic els dies de la vida, d'altres no descansaran en cap moment en la trista tasca d'augmentar el sofriment, de matar i, consegüentment, de burlar l'anhel magnífic que engendrà la medicina des del moment en què l'home començà a prendre consciència del seu dolor, a témer la malaltia i a estimar la vida.»

BIBLIOGRAFIA

- J. ANDRÉ. *Être médecin à Rome*. París, 1987.
- A. CASTIGLIONI. *Storia della medicina*. Milà-Verona, 1948.
- CLOTILDE D'AMATO. *Vita e Costumi dei Romani antichi*. Roma, 1993.
- J. DÍAZ GONZÁLEZ. *Historia de la medicina en la antigüedad*. Barcelona, 1950.
- D. GOURÉVITCH. *El triángulo hipocrático en el mundo greco-romano: El enfermo, su enfermedad y su médico*. Dins BEFAR. Roma, 1984.
- D. GOURÉVITCH. *Le mal d'être femme. La femme et la medecin dans la Rome Antique*. París, 1984.
- M. GUARDUCCI. *L'Isola Tiberina e le sue tradizioni ospitaliere*. Dins RAL. Roma, 1971.
- MARTÍN A. MARWOOD. *The roman cult of Salus*. 1988.
- R. MINERVINI. *La chirurgia ai tempi dell'impero romano*. Roma, 1940.
- A. PAZZINI. *Storia dell'insegnamento medico in Roma. Dalla scuola Patriarcale a quella della «Sapienza»*. Bolonya, 1935.
- G. PENZO. *La médecine romaine. L'art d'Eusculape dans la Rome antique*. París, 1984.
- J. SCARBOROUGH. *Roman Medicine*. Londres, 1969.
- M. TABANELLI. *Lo strumento chirurgico e la sua storia*. Milà, 1958.
- B. VULPES. *Illustrazione di tutti gli strumenti chirurgici scavati in Ercolano e Pompei*. Nàpols, 1847.

ABREVIATURES

BEFAR: *Bibliothèque des Écoles françaises d'Athènes et de Rome*. París.

RAL: Rendiconti della Classe di Scienze morali, storiche e filologiche dell'Accademia dei Lincei. Roma.g